

Tafels van vermenigvuldiging zorgen voor beweging in de Vlaamse open ruimte

Griet Celen¹, Marjolijn Claeys³, Joachim Declerck²,
Hans Leinfelder⁴, Sirka Lüdtkke¹ en Bram Vandemoortel²

Stellingen

1. Wat de *Open Ruimte Beweging* aan het licht brengt is dat de noodzakelijke innovatie om de klimaatdoelstellingen geïntegreerd te realiseren enkel samen mét de samenleving kan worden ontwikkeld.
2. Programmawerking staat voor een nieuwe methodologie die de noodzakelijke vermenigvuldigingsslag van maatschappelijke initiatieven kan realiseren. Het is een hefboom om tot een versnelde uitvoering te komen van deze initiatieven en projecten op het terrein.
3. Een *community of practice* zoals de *Open Ruimte Beweging* kan alleen functioneren in een vrije, neutrale en horizontale omgeving. Het samenwerken met, maar vooral ook buiten en complementair aan de overheid is noodzakelijk om tot vernieuwende denkkaders te komen die rekening houden met de ruimtelijke complexiteit van uitdagingen en de diversiteit aan actoren en belangen.
4. Programmawerking is een methodologie die niet alleen geschikt is voor ontwikkeling van de open ruimte, maar die voor vele ruimtelijk-maatschappelijke uitdagingen en transformatieprocessen een versnelde uitvoering kan betekenen.

- 1 Vlaamse Landmaatschappij,
- 2 Architecture Workroom Brussels,
- 3 Voorland en
- 4 KU Leuven-P.PUL

griet.celen@vlm.be
bvandemoortel@architectureworkroom.eu

Tafels van vermenigvuldiging zorgen voor beweging in de Vlaamse open ruimte
*Griet Celen, Marjolijn Claeys, Joachim Declerck, Hans Leinfelder, Sirka Lüttke en
Bram Vandemoortel*

Aanbeveling voor uw eigen gezondheid

Stilzitten is het nieuwe roken! Terwijl u deze bijdrage leest, zit u ongeveer dertig minuten neer. Dat is te lang! Wij moedigen u aan om bij het begin van elk hoofdstuk op te staan, en tien keer door de knieën te gaan terwijl u ondertussen de aangegeven tafel van vermenigvuldiging opzegt. Het geeft u tevens een idee hoe het Open Ruimte Platform beweging in de Vlaamse open ruimte tracht te versterken.

Tafel van 1. Eén + één = veel, beweging in de open ruimte

Het Open Ruimte Platform verenigde de voorbije vijf jaar de expertise en creativiteit van diverse actoren en sectoren in Vlaanderen rond open ruimte als gemeengoed. Wat in 2014 startte als een initiatief van de Vlaamse Landmaatschappij, het Departement Omgeving van de Vlaamse overheid, de Vereniging van de Vlaamse Provincies en de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten, is vandaag uitgegroeid tot een incubatieruimte voor een innovatieve, realisatiegerichte aanpak van open ruimte in Vlaanderen. Het Open Ruimte Platform groeide snel uit van de vier stichtende leden tot een nog steeds groeiende groep van meer dan 35 organisaties, bestaande uit beleids- en terreinexperten van de Vlaamse beleidsdomeinen Omgeving en Landbouw, maar ook van Welzijn en Volksgezondheid, Economie, Wetenschap en Innovatie, Kanselarij en Bestuur, uit belanghebbende middenveldorganisaties, uit academische experten en uit vernieuwende lokale coalities. Deze partijen namen actief deel aan het Open Ruimte Platform omdat het zich richt op het identificeren van gedeelde opgaven, en op ontwikkelen van gedragen operationele strategieën voor die opgaven. Het voedt, maar is niet gericht op de uitwerking van een allesomvattend beleidsplan of groot akkoord voor de open ruimte: dat zijn werkzaamheden en discussies die op andere plekken en fora worden gevoerd.

De inzichten uit achtereenvolgens een verkennend leer-, test- en beleidstraject resulteerden onder andere in geïntegreerde programmawerking. Programmawerking is een methode om de urgenties op grote schaal aan te pakken als een veelheid van kleinere projecten. Essentieel hierin is het ondersteunen van bestaande coalities én het bieden van een omgeving waar ervaren en nieuwe initiatieven van elkaar kunnen leren. Door het vergroten van de initiatiefkracht op het terrein, faciliteren we een versnelling. Het Open Ruimte Platform wil daarom uitgroeien tot een ware Open Ruimte *Beweging* die lokale gebiedscoalities of samenwerkingsverbanden de nodige vleugels geeft om samen aan de slag te gaan, gesterkt door de bereidheid bij Vlaamse overheden om voor specifieke en verbindende thema's zoals voedsel, klimaat en circulariteit over beleidsdomeinen heen aan hetzelfde zeel te trekken. De grote interesse en ervaringen in het eerste programma 'Water+Land+Schap' waren een aanleiding om de ideeën achter programmawerking te expliciteren. In deze paper wordt programmawerking gepositioneerd als een gezamenlijke uitvoeringsmodus voor onderling afhankelijke (bestaande) beleidsdoelen, over de sectoren heen.

Ons vertrekpunt is het driedelige axioma dat de open ruimte, naast het eigenstandig functioneren van haar natuurlijke cycli, ook een veelheid aan maatschappelijke diensten en gebruikers bundelt. Die onderlinge systemische afhankelijkheid betekent dat zelfs sectorale beleidsdoelen enkel gezamenlijk (via samenwerking over beleidsdomeinen

heen) en vanuit de samenhang en samenkomst op het terrein (via gebiedsontwikkeling) gerealiseerd kunnen worden. In een tweede deel getuigen we vanuit een eerste toepassing met het programma 'Water+Land+Schap' en beschrijven de zoektocht naar nieuwe programma's met potentie. De inzichten en lessen uit dit eerste programma voeden het vermoeden dat programmawerking als formule niet louter tot de open ruimte beperkt is, maar dat deze methodologie geschikt is voor vele, andere ruimtelijk-maatschappelijke uitdagingen en transformatieprocessen.

Tafel van 2. Open ruimte = gemeengoed, een driedig axioma

Open ruimte is van levensbelang. Ze is niet alleen noodzakelijk om voedselvoorziening en biodiversiteit veilig te stellen, ze levert ook tal van andere, onmisbare diensten aan onze verstedelijkte samenleving. Open ruimte verzacht de effecten van klimaatverandering, voorziet buffercapaciteit voor het tekort of teveel aan water, en biedt de nodige ruimte voor de productie van hernieuwbare energie. Open ruimte schenkt ons ook rust, stilte en beleving als essentieel tegengewicht voor het stedelijke leven. Open ruimte is, meer dan ooit, een hefboom voor een welvarende en duurzame toekomst.

Open ruimte kan door deze veelheid aan maatschappelijke diensten als gemeengoed worden beschouwd. De realisatie van die diensten is echter niet evident door de opdeling van het eigendom en beheer ervan over heel wat individuele eigenaars en gebruikers (Celen, 2018). De druk op open ruimte blijft bovendien toenemen. Ondanks het afkondigen van de zogenoemde 'Betonstop' tegen 2040 (Vlaamse regering, 2018), is de dagelijkse inname van open ruimte het voorbije jaar gestegen van 6 naar 7,33 hectare (Ysebaert, 2018). Het zal steeds moeilijker worden om alle maatschappelijke diensten te vervullen in een verder versnipperende open ruimte. We staan voor de urgente opgave de resterende open ruimte te behouden, de kwaliteit en de samenhang ervan te verhogen, én open ruimte te herintroduceren.

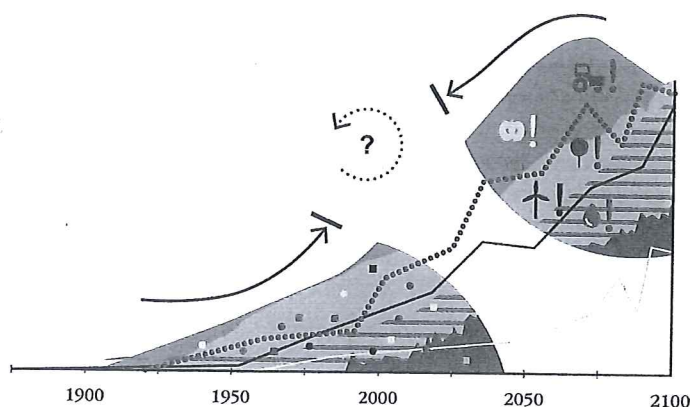
De open ruimte is bovendien vol gebruikers. Actoren zetten zich actief in voor voedselproductie of een hogere biodiversiteit, naast burgers die op zoek gaan naar rust, luwte en recreatie. Daarnaast zien talrijke nieuwe actoren het daglicht, naast de vertrouwde werking van overheden en gevestigde middenveldorganisaties. Steeds meer burgers, boeren en verenigingen starten zelf initiatieven op, vaak vanuit een persoonlijk ongenoegen met een falend beleid of dito marktwerking. Opvallend is hoe deze frustratie zich vrij snel omvormt en groeit tot een constructief engagement voor het versterken van de open ruimte. De Nederlandse School voor Openbaar Bestuur benoemt dit fenomeen als "pop-up publieke waarde": omdat de terugtrekkende overheid steeds minder initiatieven neemt, worden 'publieke waarden' steeds meer door de markt en/of de samenleving zelf gecreëerd (Van der Steen et al., 2013). Zowel overheden als traditionele middenveldorganisaties worstelen hoe zich te verhouden tot deze toenemende maatschappelijke zelforganisatie (De Rynck, 2014; Leinfelder, Claeys & Vandenput, 2016; Smets & Van der Lecq, 2018).

Tafel van 3. Nood aan een nieuwe formule

Over de te behalen doelstellingen om een duurzame toekomst te bereiken, zijn we het eens. Ze zijn gebeiteld in akkoorden, richtlijnen en engagementen. Heel wat actoren leveren hiervoor inspanningen op verschillende niveaus: Vlaanderen, provincies, gemeenten, middenveldorganisaties, burgerbewegingen, individuele eigenaars en gebruikers. De Strategische Projecten van Departement Omgeving en de gebiedsgerichte praktijk van de Vlaamse Landmaatschappij, de regionale landschappen, de provincies en gemeenten zijn succesvolle voorbeelden van geïntegreerd werken in de open ruimte. Toch blijkt de

optelsom van al deze inspanningen op dit moment nog niet voldoende om én helemaal op spoor te zitten én om het geheel van deze doelstellingen tijdig te halen. De grote doelen raken maar moeilijk de grond, en alle statistieken wijzen er op dat het veel te traag gebeurt (zie figuur 1). Er is een gapend gat, een missing link tussen wat we ons nu kunnen voorstellen en wat in de toekomst zou kunnen (een verschil in tijd). Er is een kloof tussen onze eigen leefomgeving en de mondiale uitdagingen (een verschil in schaal) en tussen het lukrake, plaatselijke experiment en de fundamentele omslag die overal tegelijkertijd moet plaatsvinden (een verschil in impact). Het is duidelijk dat onveranderd doorgaan op formules en concepten die in het verleden succesvol waren vandaag niet meer volstaat. De complexiteit van de opgave wordt te vaak uit de weg gegaan: de opgaven die elke overheid voor zich wil aanpakken komen in de ruimtelijke realiteit, op het terrein, allemaal samen. Daarnaast blijven de geïntegreerde gebiedsgerichte projecten in het veld nog te vaak geïsoleerd: ondanks het feit dat iedereen parallel op zoek is naar het antwoord op dezelfde vragen, wordt er te weinig van elkaar geleerd (Declerck et al., 2018; Mangelschots & Declerck, 2019).

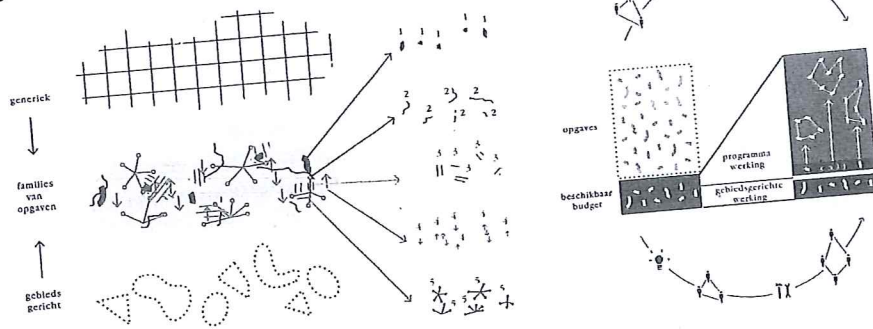

Figuur 1: 'The Missing Link' Een tijdslijn met het gapende gat tussen de ambitieuze beleidsdoelen, rechtsboven, en een rijkdom aan goede initiatieven, linksonder (AWB voor de Open Ruimte Beweging, 2017).

Tafel van 4. Vermenigvuldigingslag door programmawerking

Het is duidelijk dat generiek beleid en planning, met duidelijke ambities, kaders en maatregelen, nodig en urgent zijn voor het behoud en de ontwikkeling van de open ruimte. Tegelijk weten we inmiddels dat dat beleid niet volstaat: we moeten ook de vertaalslag maken naar het noodzakelijke gebiedsgerichte maatwerk, om zo de nodige veranderingen op het terrein mee te realiseren. Anderzijds slagen we er binnen geïntegreerde gebiedsgerichte projecten wél samen in om de uitdagingen van een gebied aan te pakken. Helaas ontbreekt vanuit bovenlokale overheden de capaciteit in mensen en middelen om dit gelijktijdig in alle gebieden te doen en daarmee voldoende snelheid te halen. Buiten deze geïntegreerde gebiedsgerichte projecten blijven nu nog heel wat kansen liggen en wordt vandaag te weinig gebruik gemaakt van de lokale dynamiek die overal sterker aanwezig is dan we soms denken. Uit interviews met meer dan 30 lokale initiatiefnemers (ORP 2015-2016) werd duidelijk dat het voor lokale actoren die een gedeelde aanpak voor hun gebied concreet willen implementeren, vandaag zeer moeilijk is om de toegang te zien en te vinden tot het speelveld van verschillende overheden. Dit is een uitdaging, maar ook een mooie kans. Immers, wat als het Vlaamse beleid en de lokale dynamiek meer systematisch op elkaar inspelen?

Om grip te krijgen op de overweldigende complexiteit van opgaven moeten we die weten te vertalen naar 'behapbare' en realiseerbare deelprojecten. Bepaalde opgaven komen immers meerdere malen voor in het territorium en laten zich omschrijven als families van opgaven (figuur 2). Het herkennen van een terugkerende opgave stelt ons in staat om een werkomgeving af te bakenen waarbinnen inzichten en noden kunnen worden gedeeld lokale coalities én bovenlokale actoren horizontaal en verticaal kunnen worden gedeeld en verder ontwikkeld (Declerck, 2018). Als de Vlaamse actoren vervolgens hun beleidsdoelen, instrumenten, kennis en middelen bundelen rond die specifieke terugkerende opgave, dan versterken ze de capaciteit en realisatie-kracht van de lokale coalities om in hun eigen gebied – en volgens de eigenheid van dat gebied – de gewenste veranderingen te implementeren. Zo maken we rond die terugkerende opgave een vermenigvuldigingslag. De Vlaamse actoren bundelen hun inspanningen rond het thema en de lokale coalities kunnen in een meer geïntegreerd kader tot concrete realisaties overgaan. Deze lokale coalities hebben immers vaak al een realistische en gedragen probleemstelling of begin van antwoord klaar en vinden in het programma ondersteuning, kennis en capaciteit om effectief tot uitvoering over te gaan. De programmawerking is dan een methode om de urgenties op grote schaal aan te pakken als een veelheid van kleinere projecten op het terrein. Een lokaal project gaat op die manier voorbij aan zijn eenmaligheid. Eén project is een uitdaging, veel gelijkaardige projecten zijn een kans (figuur 3). Dit maakt klassieke processen van gebiedsontwikkeling of landinrichting, met een focus op één complex gebied, niet overbodig. Integendeel, die laatste blijven noodzakelijk om de gebieden met de grootste uniciteit en complexiteit onder handen te nemen. Juist door klassieke gebiedsontwikkeling én programmawerking te combineren ontstaat de nodige versnelling.

Figuur 2: 'Families van opgaven' Terugkerende opgaven – constellaties die een gebundelde aanpak vragen tussen gebiedsgerichte projecten en generiek beleid (AWB voor de Open Ruimte Beweging, 2017).

Figuur 3: 'Meer met meer!' Door een thematische context te scheppen, kunnen lokale coalities geactiveerd worden, bijvoorbeeld via een oproep (AWB voor de Open Ruimte Beweging, 2017).

In een programma organiseren de verschillende partners zich rond de terugkerende opgaven, gebundeld in een gedeelde inhoudelijke agenda, en formuleren ze hiervoor een concreet handelingsperspectief. Dan ontstaat er niet alleen een beeld van waar we heen moeten, maar ook een perspectief over hoe we daar stap voor stap kunnen geraken. We vinden daarbij niets nieuws uit. Het programma wil net bestaande kwalitatieve praktijken delen en bestaande doelen, instrumenten, kaders en middelen binnen een nieuw kader activeren en inzetten. Juist door ervaring en kennis te delen en te vermenigvuldigen,

creëert het programma slagkracht en kritische massa. Het maakt ook dat expertise wordt ingezet op de meest urgente problemen, op verschillende schaalniveaus en op verschillende locaties tegelijkertijd. De partners betrokken bij het programma organiseren zich in een programmateam dat ruimte maakt voor innovatieve projecten, kennisdeling én dat de kwaliteit en beoogde impact monitort. Op basis van de concrete ervaringen die hieruit voortvloeien, kan het programmateam financieringsmodellen, samenwerkingsvormen en eventueel regelgeving bedenken die toelaten om tot versnelde uitvoering te komen.

Tafel van 5. De formule een eerste maal toegepast: Water+Land+Schap

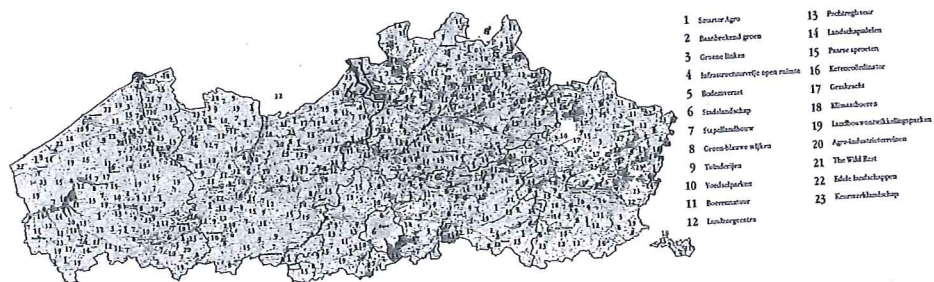
In het Open Ruimte Platform werd rond de stijgende droogte-problematiek, de uitdagingen die dat voor elke landbouwer oplevert, het niet behalen van de Europese waterkwaliteitsdoelstellingen (Mestrapport, 2018), en de bezorgdheid over het verdere kwaliteitsverlies van het Vlaamse landschap, een eerste dergelijke programmawerking verkend en opgezet. In 2016 verenigden negen actoren zich in een klimaatrobuust agrowaterbeheerprogramma: de Vlaamse Landmaatschappij, de Vlaamse Milieumaatschappij, het Departement Omgeving, het Departement Landbouw en Visserij, het Agentschap voor Natuur en Bos, het Instituut voor Landbouw en Visserij Onderzoek, het Vlaams Instituut voor Technologisch Onderzoek, het Vlaams Kenniscentrum Water en Architecture Workroom Brussels. Onder de vlag 'Water+Land+Schap' bakende het programmateam een werkruimte af waarbinnen de droogte- en waterproblemen op een systemische manier konden worden aangepakt (voorbij de symptoombestrijding). Het vertrekpunt is een nauwe samenwerking met en tussen de gebruikers van het gebied zoals landbouwers en bedrijven, bewoners en landschapsbeheerders: zij voelen de concrete noden, hebben de ambities en zijn de ondernemers en/of initiatiefnemers. De finaliteit is een sterkere landbouw, een duurzame watervoorraad, een goede waterkwaliteit, een opvang van teveel aan water zowel in bebouwde omgeving als in natuurlijke systemen, én een sterker landschap in het gebied. Het programma houdt daarenboven proactief rekening met de extra stress die klimaatverandering op het watersysteem zal zetten.

Vernieuwend is de manier van werken. De lokale gebiedscoalities werden uitgenodigd en ondersteund om zelf concreet aan de slag te gaan met de partners in hun gebied. De bevoegde Minister van Omgeving lanceerde dan ook een oproep die speciaal gericht was naar lokale gebiedscoalities. In totaal waren er 40 inzendingen. Meer dan 100 organisaties, gegroepeerd rond 14 ambitieuze projectvoorstellen, zijn vandaag aan de slag op het terrein. Ze staan er niet alleen voor, maar krijgen bij de uitwerking van hun voorstellen een bundeling van kennis, middelen en instrumenten van het Vlaamse programmateam aangereikt. Ze leren binnen de programmawerking ook van elkaars successen en falen, waardoor ze niet elk apart het warme water moeten uitvinden. Met een budget van circa 6 miljoen euro gaan ze de komende jaren lokaal de gewenste en nodige veranderingen uitvoeren. In 2019 worden de eerste 36 demonstratiemaatregelen geïmplementeerd.

Tafel van 6. Zoeken naar nieuwe toepassingen met potentie

De integratie van water, landbouw en landschap, de focus van het programma 'Water+Land+Schap', is niet de enige open ruimte opgave die fundamenteel is om Vlaanderen klimaatbestendig te maken. Wat volgde was een proces van verbreding, waarin actoren uit lokale en bovenlokale organisaties werden uitgenodigd aan vijf provinciale werktafels. Ze benoemden een waaier van 23 terugkerende, complexe open ruimte vraagstukken (figuur 4). Tegelijkertijd was dit een belangrijke stapsteen naar de opzet van een heuse Open Ruimte Beweging.

In de eerste helft van 2018 werden een aantal van de terugkerende opgaven door het Open Ruimte Platform geclusterd op basis van de samenhang tussen opgaven en kansen, van urgentie en van potentieel om tot nieuw open ruimte programma uit te groeien. Uiteindelijk werden zes mogelijke nieuwe programma's weerhouden. In het najaar ging de Beweging tijdens zes werkdagen op zoek naar verschillende organisaties en overheden die samen de specifieke focus en doelen, de noodzakelijke ondersteuning en overheden die samen wilden uittekenen. Ze koppelden wat er leeft op het terrein aan de beleidsdoelstellingen van verschillende departementen, en formuleerden een strategie voor elk van de zes programma's om de realisatie van gedragen projecten op het terrein te versnellen, te bundelen en geïntegreerd aan te pakken. De concrete programma-uitwerking ziet er voor elk van de families van opgaven anders uit. In sommige programma's zal het gaan om het waarborgen van een gepast wettelijk kader, of moet worden gestart met een sensibiliseringsactie rond de problematiek, terwijl bij een ander programma de coalities op het terrein staan te popelen om ondersteund te worden richting uitvoering, of vragen om nieuwe financierings- en waarderings-mechanismen te ontwikkelen. Op dit moment lopen verkenningen voor de thema's Gewaardeerde Landschappen, Voedselparken, Circulaire Landschapsbouw, Grondzaken, Op(en)ruimen en Luwte-oases. De ambitie van de Open Ruimte Beweging is om op korte termijn een drietal nieuwe programma's te lanceren.

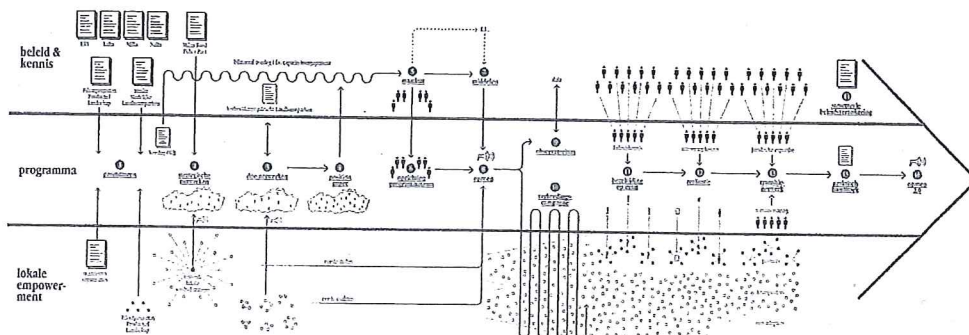

Figuur 4: 'De oogst' Het speelveld van 23 terugkerende, complexe open ruimte vraagstukken in Vlaanderen (AWB voor de Open Ruimte Beweging, 2018).

Vele actoren uit de Open Ruimte Beweging zijn of waren reeds betrokken bij tal van gerelateerde trajecten of verkennend (ontwerpend) onderzoek. Deze proeftuinen, voor- trajecten en studies vormden de onmisbare kiemen om zes nieuwe realisatie-gerichte programma's inhoudelijk en procesmatig vorm te geven. Het zijn de projectleiders van deze individuele voortrajecten, vaak uit diverse departementen en organisaties, die samen als 'promotoren' werken aan hun respectievelijke programma-thema's. Opnieuw gaat het niet om het heruitvinden van wat er is, maar om het slim koppelen van lopende acties, bestaande inzichten en trans-sectorale coalities in een gemeenschappelijk stappenplan voor gedragen en realistische programma's.

Een concrete illustratie hiervan is bijvoorbeeld het programma 'Voedselparken'. Verschillende partners van het Open Ruimte Platform hebben hier via een reeks projecten laten zien dat in hun onderzoek steeds dezelfde tegenstelling terugkomt: landbouwgrond in en rond steden gaat in ijtempo verloren (landbouwgebruik verdwijnt, zelfs als de bestemming blijft), terwijl de vraag naar lokaal geteeld voedsel sterk stijgt (AWB et. al., 2018; ILVO et. al., 2018; Vanempten et. al., 2018; MiRa, 2018; LaRa, 2018). Tijdens de lokale werktafels werden de uitdagingen en inzichten van de vele actoren die hier naar oplossingen zoeken, zoals stedelijke voedselstrategieën, bestaande of nieuwe landbouworganisaties, Community Supported Agriculture en Bio Land Funds, ontleed en gepoold. Een weinig transparante grondprijzsetting, een groot aandeel landbouwers zonder opvolging,

enigszins rekbaar bodembestemmingen, weinig kapitaalcrachtige startende of kleine boeren, en daadwerkelijk gerealiseerde functiewijzigingen (van vertuining tot verpaarding) zijn allen belangrijke mechanismen die het neerwaartse proces van landbouwgrond ten voordele van ongebreidelde verstedelijking versterken en versnellen (Kuhk & Leinfelder, 2018). Toegang én het behoud van toegang tot productieve grond is een speerpunt voor zowel beleidsmakers, nieuwe initiatiefnemers als gevestigde landbouworganisaties. Maar het legt ook een veel wezenlijker probleem bloot; aandacht voor bodemleven en – processen als fundament van ons territorium is afwezig in onze verstedelijkingsprocessen. Het is dé sleutel voor de productiviteit en klimaatrobuustheid van onze open én stedelijke ruimte, maar wordt in de hedendaagse ruimtelijke praktijk te weinig als gemeenschappelijk kapitaal gewaardeerd, en dus verhard of ingenomen door niet-grondgebonden functies (AWB et. al., 2018; Vanempten et. al., 2018; Deh-Tor, 2018). ‘Stedelijke Landbouwparken’ of ‘Voedselparken’, een idee dat in het buitenland reeds wijder verspreid is, biedt als integrerend ruimtelijk concept bijzondere kansen om de nabijheid van de stad te valoriseren (Vanempten et al. 2018). Maar tot hiertoe is hun potentieel in Vlaanderen beperkt verkend, en bovendien vergen ze een beleid, instrumentarium, visie én vooral samenwerking. Hoewel uiteindelijke rechtszekerheid voor de telers door alle partijen wordt onderschreven, leert de geschiedenis van de bestemming ‘landbouw’ ons duidelijk dat stedenbouwkundige voorschriften alleen geen garantie bieden dat gronden en vruchtbare bodems effectief beschikbaar zijn én blijven voor de boer (Kuhk & Leinfelder, 2018). Het opzetten van ambitieuze ‘Voedselparken’ vergt dus een bredere, inclusieve, systemische, gebiedsgerichte en niet-generische aanpak.

Figuur 5: 'Programma-sandwich' Schets van driedelig stappenplan voor het programma 'Voedselparken' (AWB i.s.m. Elke Vanempten (ILVO) en Dirk Van Gijsegem (VLM) voor de Open Ruimte Beweging, 2019).

Deze inzichten vormden de aanleiding om het thema met stip mee te nemen in de Open Ruimte Beweging. Deze programmaverkenning focust niet enkel op een gedragen en gedeeld narratief, maar hecht ook veel belang aan het opzetten van een incrementeel proces. Zoals geïllustreerd in figuur 5 is de eerdergenoemde rechtszekerheid (14) of zelfs het opzetten van een sector-overschrijdend programmateam (6) niet het vertrekpunt, maar net de integratie van bestaande kennis of beleid met de actoren die klaarstaan op het terrein (1). Deze worden samengebracht in een neutrale 'werkplaats', waar horizontale strategische netwerken (2) en doe-netwerken (3) leiden tot de uiteindelijke vorming van een programmateam. Het vormt de solide basis voor een bredere oproep naar lokale, gebiedsgerichte netwerksamenwerkingen die klaarstaan om zelf een 'Voedselpark' vorm te geven. Het programma kan daarna begeleiding op maat voorzien, werkt mee aan de uitvoering (zij het wetgevend, operationeel of budgettair) en investeert in een inclusief

transitienetwerk ter ondersteuning van de lokale coalities. Tot slot moet de uitvoering van dergelijk programma voldoende bewijslast op tafel leggen om obstakels uit generiek beleid of wetgeving weg te werken.

Tafel van 7. Quod erat demonstrandum – transformatiewerkplaats voor programma's

Wat de *Open Ruimte Beweging* in het algemeen en de drie-sporen benadering van program-
mawerking in het bijzonder duidelijk maken is dat de noodzakelijke innovatie om de
klimaatdoelstellingen geïntegreerd te realiseren enkel samen mét de samenleving kan
worden ontwikkeld. Die innovatie kan niet vanuit de overheid bedacht worden om ze dan
volgens een vast recept uit te rollen. Net andersom: door het te doen, leren we hoe het
kan. Door haar focus op *learning by doing* bouwt de *Open Ruimte Beweging* aan een actieve
community die de bestaande energie binnen de overheid én in de samenleving activeert en
die continuïteit en lerend vermogen opbouwt.

Een voorwaarde voor het functioneren van een dergelijke community is dat de ontwikkeling
van doelgerichte coalities en operationele strategieën centraal staat, om die vervolgens
vanuit de verschillende rollen en capaciteiten van initiatiefnemers, experts en overheden
tot uitvoering te brengen. Het is een vrije, horizontale en realisatie-gerichte omgeving
waar geëxperimenteerd moet kunnen worden met rollen en posities, los van conventies
en instituties en buiten de gangbare structuren om. Zo ontstaat de flexibiliteit om ver-
nieuwingsprocessen vanuit bredere maatschappelijke en ruimtelijke noden te verkennen,
en om ze vanuit nieuwe samenwerkingen tussen overheden onderling, en met maatschap-
pelijke actoren te lanceren. Zo is 'Water+Land+Schap' niet ontstaan vanuit een politiek
mandaat, maar vanuit een nood op het terrein, die al snel een breed gevoelde urgentie
werd. Precies daardoor kon er, pas in een latere fase, politieke daadkracht aan worden
gekoppeld.

Daarnaast is het ook belangrijk dat de programma's die vanuit de Beweging ontstaan, van
elkaar kunnen blijven leren. Er wordt aandacht besteed aan het uitbouwen en ontsluiten
van een gezamenlijk 'reservoir aan kennis en strategieën', waar de ervaringen en inzichten
van verschillende lopende trajecten worden opgeteld. Zo komen gezamenlijke lessen,
nieuwe synergieën of kansen op programma's bloot te liggen, en kan de complexe wereld
van de transformatie-programma's van de *Open Ruimte Beweging* ook worden vertaald naar
leesbare, samenhangende narratieven. Op zijn beurt is dat weer een basis voor verdere
capacity building, om nieuwe actoren te betrekken, en om hen nieuwe pilootprojecten of
uitvoeringsprogramma's te laten uitwerken. Doordat steeds meer en diverse maatschap-
pelijke actoren zich kunnen verhouden tot deze kennis of er actief mee aan de slag kunnen,
faciliteert de werking een bredere maatschappelijke beweging – iets wat nodig zal zijn
om de gewenste en noodzakelijke veranderingen op het terrein op een gedragen manier
gerealiseerd te krijgen.

Toen de *Open Ruimte Beweging* in 2018 ingebracht werd en intens gebruik kon maken
van de 'transformatiewerkplaats' in het WTC-complex in de Brusselse Noordwijk werd
de kracht van zo'n publiek 'reservoir van kennis en strategieën' en van een gedeelde
werkplaats duidelijk. In het kader van *You Are Here*, de Brusselse evenknie en in 2018
partner van de Internationale Architectuur Biennale Rotterdam (IABR), werd een 'maat-
schappelijke werkplaats' en werking opgezet. Het Open Ruimte Platform en de *Open
Ruimte Beweging* werden er als 'moedertraject' tentoongesteld, Water+Land+Schap kreeg
een eigen atelierruimte én de Beweging was er vaste gast of host bij tal van lezingen en

debatten, workshops, de eigen Open Ruimte Conferentie, ophaaltafels en intervisiesessies. Zo fungeerde *de Beweging* als een forum voor verschillende debatten binnen de open ruimte; als een incubator om nieuwe programmathema's te verkennen en een bijhorende aanpak te structureren en; als een springplank voor versnelde uitvoering op het terrein.

De Open Ruimte Beweging wil ook de komende jaren een open netwerk en werkplaats zijn, waar bestaande inzichten en projecten worden samengebracht, en waar nieuwe coalities en operationele programma's worden ontwikkeld. Na de tafel van zeven is het immers nog niet gedaan. Volgen in ieder geval nog die van acht, negen en tien. Als u dus na deze paper met bijbehorende turnoefeningen ook overtuigd bent geraakt van een gezonde open ruimte, nodigen we u van harte uit om mee te stappen in de Open Ruimte Beweging!

Referenties

- Architecture Workroom Brussels (AWB), Jelte Boeijenga, Vereniging Deltametropool (2018), *De Lage Landen 2020-2100. Een toekomstverkenning*, Departement Omgeving, Nederlands Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, het College van Rijksadviseurs en het Team Vlaams Bouwmeester, Brussel.
- Celen, G. (2018). Een instrumentenkoffer voor de realisatie van open ruimte als gemeengoed in een context van veel individuele eigenaars en gebruikers., p. 331-358. In:
- Kuhk, A., Holemans, D., Van den Broeck, P. (reds.). *Op grond van samenwerking*. Uitgeverij EPO vzw, Berchem.
- De Rynck, F. (2014). *De geest van Elinor*. p. 23-31. In: *Lokaal*, nr. 9.
- Declerck, J. (2018) *Between Plan and Pragmatism: Families of Challenges*. In: Viganò P., Cavalieri C., Barcellona Corte M. (reds.). *The Horizontal Metropolis Between Urbanism and Urbanization*. Uitgeverij Springer, Cham.
- Declerck, J., Alkemade F. & Van Broeck, L. (2018) *The Missing Link: Curator Statement*. p.24-41. In: Brugmans, G. (red). *Our future in the Delta, the Delta of the future*. De Internationale Architectuur Biennale Rotterdam, Rotterdam.
- Deh-Tor, C.M. (2018). *Commoning voor een agro-ecologische stedenbouw?*, p. 257-272. In: Kuhk, A., Holemans, D., Van den Broeck, P. (reds.). *Op grond van samenwerking*. Uitgeverij EPO vzw, Berchem.
- ILVO, Team Vlaams Bouwmeester, Departement Landbouw en Visserij, Departement Omgeving, Architecture Workroom (2018), *Eindbrochure & Manifest Pilootprojecten Productief Landschap*. ILVO, Team Vlaams Bouwmeester, Departement Landbouw en Visserij en Departement Omgeving, Brussel.
- Kuhk, A. & Leinfelder, H. (2018). *Voedsel & Landbouw. Vruchtbare commons in de kieren van de stad.*, p. 44-49. In: *Ruimte*, 10 (39), VRP, Antwerpen.
- Leinfelder, H., Claeys, M. & Vandenput, B. (2016). *Zorgende zorro's, burgerinitiatieven in de Vlaamse open ruimte doorgelicht.*, p. 64-69. In: *Ruimte*, 8 (29), VRP, Antwerpen.
- Mangelschots, H. & Declerck, J. (2019). *Naar een Transformatiewerkplaats om klimaatdoelstellingen te vertalen naar effectieve operationalisering*. Onuitgegeven werkdokument, Architecture Workroom, Brussel.
- Smets, K. & Van der Lecq, R. (2018). *Meer gemeenschap, minder overheid. Is de Vlaamse overheid er klaar voor om burgers zelf hun leefomgeving te laten vormgeven?*, p. 68-71. In: *Ruimte*, 10 (39), VRP, Antwerpen.
- Van der Steen, M., van Twist, M., Chin-a-Fat, N. & Kwakkelstein, T. (2013). *Pop-up publieke waarde: overheidssturing in de context van maatschappelijke zelforganisatie*. Nederlandse School voor Openbaar Bestuur.
- Vanempen, E., Crivits, M., Nevens, F., Rogge, E., (2018), *Stedelijke landbouwparken in Vlaanderen, een systeeminnovatie met ongekend potentieel*. *Expertopdracht uitgevoerd in opdracht van de afdeling Beleidsontwikkeling en Juridische Ondersteuning (BJO) van het Departement Omgeving*. Departement Omgeving, Brussel.

Vlaamse Landmaatschappij, Architecture Workroom en Bovenbouw Architectuur (2015). Open Ruimte Offensief., VLM, Brussel.

Vlaamse Landmaatschappij, Architecture Workroom en KU Leuven — Departement Architectuur (2017). Operatie Open Ruimte., VLM, Brussel.

Vlaamse Regering (2018). Strategische Visie Beleidsplan Ruimte Vlaanderen. Vlaamse overheid, Brussel.

Ysebaert Tom (2018), Betonstop leidt tot betongolf. In: De Standaard, 24 december 2018, geraadpleegd op 26 maart 2019: http://www.standaard.be/cnt/dmf20181223_04059552

p l a n d a g 2 0 1 9

Meer met Meer

Bijdragen aan de Plandag 2019

Redactie:
Geiske Bouma
Beitske Boonstra
Elke Vanempten

www.plandag.net

CORRESPONDENTIE

Adres

Het algemene correspondentieadres van de Stichting Planologische Discussiedagen is:
Stichting Planologische Discussiedagen
p/a Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat
t.a.v. Erik van den Eijnden
Postbus 20901
2500EX Den Haag
Nederland
www.plandag.net

Vragen

Voor algemene vragen over de PlanDag kunt u mailen met info@plandag.net

- Een vraag van financiële aard over de PlanDag vanuit Vlaanderen kunt u richten aan financien-be@plandag.net
- Een vraag van financiële aard over de PlanDag vanuit Nederland kunt u richten aan financien-nl@plandag.net

Overige gegevens

- Het rekeningnummer van de Nederlandse PlanDag rekening is:
NL61 INGB 0004 2159 00
t.n.v. Stichting Planologische Discussiedagen te Amsterdam.
- Het rekeningnummer van de Belgische PlanDag rekening is: BE59 0011 7963 9026 op naam van Stichting Planologische Discussiedagen te Antwerpen.
- PlanDag en de Stichting Planologische Discussiedagen beschikken niet over een BTW-nummer.

COLOFON

Organisatie: Stichting Planologische Diskussiedagen
Website: www.plandag.net
Contact: info@plandag.net
Publicatiedatum: 23 mei 2019
Uitgever: Stichting Planologische Discussiedagen / InPlanning, Groningen
Vormgeving: In Ontwerp, Assen, Peggy Song

p l a n d a g 2 0 1 9

De PlanDag is een gezamenlijk initiatief van:

Stichting Planologische DiskussieDagen (PDD)

Beroepsvereniging van Nederlandse Stedebouwkundigen en Planologen (BNSP)

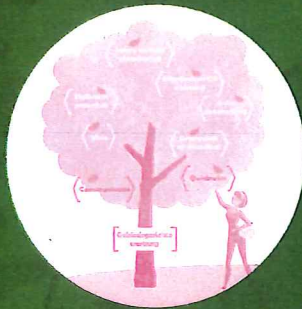
Vlaamse Vereniging voor Ruimte en Planning (VRP).

Redactie:

Geiske Bouma

Beitske Boonstra

Elke Vanempten

www.plandag.net